

Sûfî Tabakâtında Bir İsmın İzini Sürmek: Hamdûn El-Kassâr Örneđi

Muhammed İkbâl Ekinci*

Öz

Sûfî tabakât eserleri, biyografik bilgilerin yanında sûfîlerin söz ve düşüncelerine yer verdikleri için oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı bir sûfîyi tanımanın yanı sıra tasavvufî bir kavram, düşünce veya meseleyi öğrenmek için de çoğu zaman bu tür eserlere başvurmak elzem olmaktadır. Bu çalışma birbiriyle bağlantılı iki amaca matuftur: Birincisi, örnek bir isim üzerinden tasavvufî tabakât eserlerinin ne tür içeriklere sahip olduklarını görmeye çalışmak, ikincisi de bu eserleri takip ederek örnek bir sûfî biyografisi oluşturmak. Bu amaçla çalışmaya konu olarak Melâmîliğin önde gelen temsilcilerinden olan ve Nişâbur Melâmîlerinin piri kabul edilen Hamdûn el-Kassâr seçilmiştir. Çalışmada öncelikle öne çıkan sûfî tabakâtında Hamdûn'un nasıl ve ne ölçüde ele alındığı incelenmiş, ardından bu eserlerde rivayet edilen söz ve eylemlerinden hareketle onun melâmet anlayışı ve tasavvuf düşüncesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfî Tabakâtı, Hamdûn el-Kassâr, Melâmet.

* Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, ekincimuhammedikbal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0244-2075.

Tracing a Name in the Sufi Biography Works: The Case of Ḥamdun Al-Kassar

Abstract

Sufi biography works have an important place in sufi literature because they include the statements and thoughts of sufis rather than biographical information. Therefore, it is often necessary to refer to such works in order to know a sufi and to learn a mystical notion, thought or problem. This study has two interrelated objectives: The first aim is to have information about the content of the sufi biography works through a sample name and the second is to create an exemplary Sufi biography based on these works. For this purpose, Ḥamdun al-Kassar, a prominent figure of Malamis and who is accepted as the sage of Nishapur Malamas, was chosen as the subject of the study. Firstly, it is discussed how and to what extent Ḥamdun was examined in the prominent sufi biography works. Subsequently, his Malamati understanding and sufi thought was tried to be revealed based on his statements and actions quoted in the aforementioned works.

Key Words: Sufism, Sufi Biography, Ḥamdun al-Kassar, Malamati.

اقتفاء اسم واحد في الطبقات الصوفية: حمدون القصار نموذجاً

الملخص

تحتل الطبقات الصوفية مكانة مهمة في الأدب الصوفي، ليس فقط لأنها تحتوي على معلومات عن السيرة الذاتية، بل لأنها تتضمن كلمات وأفكار الصوفيين الذين يحثون عنهم. لذلك، غالباً ما يكون من الضروري الرجوع إلى مثل هذه الآثار من أجل تعلم مفهوم أو فكرة أو قضية صوفية بالإضافة إلى التعرف على صوفي. تحذف هذه المقالة إلى غرضين مترابطين: أولاً، محاولة معرفة نوع المحتوى الذي تعمل به الطبقات الصوفية من خلال اسم نموذجاً، وثانياً إنشاء نموذج للسيرة الصوفية باتباع هذه الكتب. لهذا الغرض، نختار حمدون القصار، أحد ممثلي الملامية البارزين وشيخ الملاميين في نصابور، ليكون موضوع المقالة. في المقالة، قبل كل شيء، تم فحص كيفية التعامل مع حمدون في الطبقات الصوفية البارزة، وبعد ذلك، بناءً على أقواله وأفعاله الواردة في هذه الآثار، تمت محاولة الكشف عن فهمه للملامية والتصوف.

الكلمات المفتاحية: التصوف، الطبقات الصوفية، حمدون القصار، الملامية.

Giriş

Tasavvuf tarihi literatüründe tabakât eserleri göz ardı edilemez bir konuma sahiptir. Zira tasavvuf alanında yazılan bu tür eserler, salt biyografik bilgiler içermekte olmayıp tasavvuf düşüncesinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Hatta bu eserlerin muhtevası incelendiğinde genellikle ele alınan şahısların hayatlarına dair bilgilerden ziyade tasavvuf ve zühde dair yaşantı ve öğretilerine yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bir sûfinin tasavvufî görüşlerini öğrenmek belki de ilk olarak sûfi tabakâtına müracaat etmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda sûfi tabakât müelliflerinin, eserlerini hangi yöntemlerle yazdıkları ve bir sûfiyi ele alırken daha çok nereye odaklandıkları dikkate değer bir husustur. Buna binaen hazırladığımız bu çalışmada tasavvuf literatüründe öne çıkan tabakât eserlerinden bazılarını inceleyerek ilgili eserlerde bir isim özelinde sûfilerin nasıl aktarıldığını tespit etmeye çalışacağız.

Çalışmamıza konu olarak seçtiğimiz Hamdûn el-Kassâr (v. 271/884), Horasan'ın ünlü sûfilerinden olup Melâmîliğin önde gelen isimlerindedir. Yaptığımız tarama sonucunda Hamdûn hakkında ülkemizde çok az çalışma yapıldığını tespit ettik. Çalışmamız için bu ismi tercih ederek hem bir örnek üzerinden sûfi tabakâtını inceleme hem de Hamdûn el-Kassâr'ı daha yakından tanıma ve ileride yapılacak çalışmalar için bir zemin oluşturma fırsatı yakalamış olacağımızı düşünüyoruz. Çalışmada ilk olarak sûfi tabakâtında Hamdûn el-Kassâr'ın nasıl ele alındığını inceleyecek, ardından bu tarama sonucunda elde ettiğimiz verilerden hareketle onun hayatını ve tasavvufî görüşlerini bir bütünlük içerisinde aktarmaya gayret edeceğiz. Hamdûn'un tasavvufî görüşlerini sadece çalışmamıza konu olan eserlerden hareketle aktaracak, çalışmanın boyutlarını aşacağını düşündüğümüz için görüşlerini çağdaşlarının veya başka sûfilerin düşünceleriyle kıyaslama yoluna gitmeyeceğiz.

Çalışmada amacımıza ulaşmamızı sağlama noktasında yeterli olacağını düşünerek on bir sûfi tabakâtını değerlendirmeye tâbi tutacağız. Seçtiğimiz on bir eser arasında yer alan Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) *Risâle*'si ve Hücvîrî'nin (v. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'u esasında müstakil tabakât türünden olmamakla birlikte her ikisinde de bir bölüm olarak sûfi tabakâtı yer almaktadır. Biz de bu sebeple bu eserleri de diğer sûfi tabakâtından ayırmayarak çalışmamıza ekledik ve değerlendirmeye tâbi tutarken kronolojik sıralamayı bozmadık.

Hamdûn'un sözlerini zikrederken, incelemeye tâbi tuttuğumuz on bir tabakâtta hangisinde/hangilerinde geçiyorsa dipnotta belirterek hangi sözlerinin daha uygun bir şekilde aktarıldığını görmeye çalıştık.

Çalışma her ne kadar sûfî tabakâtını esas alıyor olsa da Hamdûn'un hayatı ve düşüncelerini yazarken Hamdûn hakkında yazılan veya Melâmîlik dolayısıyla ona dair bilgiler içeren çağdaş çalışmalardan da yer yer faydalandık. Böylece Hamdûn'un yakın dönemde hangi çalışmalara konu olduğunu ve nasıl ele alındığını görme imkânı da elde ettik. Burada hemen belirtelim ki Türkiye'de müstakil olarak Hamdûn'u konu edinen çalışmalar tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece iki tanedir. Bunlar, Mustafa Kara'nın yazdığı *DÎA* maddesi¹ ve Hamide Ulupınar'ın Hamdûn'un tasavvuf anlayışını ele aldığı makalesidir.² Bunlar dışında Melâmîlik hakkında yapılan bazı çalışmalarda da Hamdûn'un hayatına ve düşüncelerine dair birkaç sayfalık bilgiler bulunmaktadır. Abdûlbaki Gölpınarlı,³ Ali Bolat,⁴ Hamza Kılıç⁵ ve Ergün Öztürk'ün⁶ kitapları; Mustafa Kara⁷ ve Osman Türer'in⁸ makaleleri bunlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca Türkçeye çevrilmiş olan Ebû'l-Alâ Afîfî'nin "Melâmîlik, Sûfîlik ve Ehl-i Fütüvvet"⁹ ve Richard Hartmann'ın "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi"¹⁰ başlıklı makalelerinde de Hamdûn'a dair önemli değerlendirmeler bulunmaktadır.

1. Sûfî Tabakâtında Hamdûn el-Kassâr

Bu başlık altında çalışmaya konu olan tabakât eserleri ele alınacaktır. Her bir eser için bir alt başlık ayrılacak, o başlık altında önce eserin

¹ Mustafa Kara, "Hamdûn el-Kassâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/455-456.

² Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, 17/1 (2017), 67-80.

³ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931, 3-5, 10-16.

⁴ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, 128-135.

⁵ Hamza Kılıç, *Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, 23-24.

⁶ Ergün Öztürk, *Bir Öze Dönüş Hareketi: Tasavvuf Tarihinde Sülemî ve Melâmetîlik*, Konya: Çimke Yayınları, 2016, 133-138.

⁷ Mustafa Kara, "Melâmetiyye", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43, (1987), 570-571.

⁸ Osman Türer, "Melâmîliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, Aralık 1985.

⁹ Ebû'l-Alâ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, 140-171.

¹⁰ Richard Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", çev. Köprülüzâde Ahmed Cemâl, *Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, Nisan-Mayıs 1340/1924, 277-322.

müellifi belirtilecek, ardından eser hakkında kısa bilgiler verilecektir. Daha sonra Hamdûn'un eserinde nasıl ele alındığı ifade edilecektir.

1.1. *Tabakâtü's-sûfiyye*

Müellifi, Ebû Abdîrahmân Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed es-Sülemî'dir (v. 412/1021). Günümüze ulaşan en eski sûfi tabakâtı olan *Tabakâtü's-sûfiyye*, daha sonra yazılan sûfi tabakât eserleri için kaynak olmuştur. Sülemî'nin bu eseri, Abdullah el-Ensârî el-Herevî (v. 481/1089) tarafından aynı isimle Farsçaya çevrilmiş, Abdurrahmân el-Câmî (v. 898/1492) de Herevî'nin eserini esas alarak *Nefehâtü'l-üns'ü* yazmıştır.¹¹ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*'yi beş tabakaya ayırır ve ilk dört tabakada yirmişer, son tabakada da yirmi dört sûfiyi ele alır. İkinci tabakada ele aldığı iki kardeşe tek başlıkta yer verdiği için eserde toplam yüz beş sûfi ele alınmış olmaktadır.¹² Müellif, ele aldığı her sûfinin künye bilgilerini verdikten sonra sözlerini aktararak onun ilmüne, hâline ve yoluna dair işaretler aktarır.¹³

Sülemî, Hamdûn el-Kassâr'a Ebû Hafs en-Nîşâbûrî el-Haddâd'dan (v. 260/874) sonra, Mansûr b. Ammâr'dan (v. 225/840) önce birinci tabakanın on altıncı ismi olarak "Hamdûn el-Kassâr" başlığıyla yer verir. Tam adını "Hamdûn b. Ahmed 'Îmâre Ebû Sâlih el-Kassâr en-Nîşâburî" olarak kaydettikten sonra Nîşâburdaki Melâmîlerin şeyhi olduğunu ve Melâmîliğin kendisinden yayıldığını belirtir. Daha sonra Selm b. Hasan el-Bârûsî, Ebû Türâb en-Nahşebî (v. 245/859) ve Ali en-Nasrâbâdî ile olan irtibatını "صحب" (sohbetinde bulundu) kavramı ile ifade eder. Fıkıhta Süfyân es-Sevrî'nin (v. 161/778) mezhebinden olduğunu, yolunun ise kendisine has bir yol olduğunu söyler. Sülemî'ye göre Hamdûn'un yolunu kendisinden en iyi şekilde alan kişi, Abdullah b. Muhammed b. Münâzil'dir (v. 330/941). Sülemî'nin kaydettiğine göre Hamdûn, 271/884 yılında Nîşâbur'da vefat etmiş ve Hîre Kabristanı'nda defnedilmiştir.¹⁴

Sülemî, Hamdûn'un künye bilgilerini bu şekilde verdikten sonra ondan rivayet edilen bir hadisi¹⁵ isnadıyla birlikte zikreder, daha sonra Hamdûn'a nispet edilen otuz bir söz aktarır. Sözleri aktarırken

¹¹ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, 51.

¹² Soner Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'si*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, 33.

¹³ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1986.

¹⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 123.

¹⁵ Bu hadis, ileride zikredilecektir.

kimlerden aldığını da belirten Sülemî, burada toplamda dört farklı rivayet zinciri kullanmıştır.¹⁶

1.2. *Hilyetü'l-evliyâ*

Müellifi, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî'dir (v. 430/1038). Günümüze ulaşan en geniş sûfî tabakâtı olan *Hilyetü'l-evliyâ*'nın matbu hali on ciltten oluşmaktadır. Müellif, bu eserde ilk dört halifeden başlayarak 4. asrın sonlarına kadar yaşamış olan altı yüz seksen dokuz zâhid, âbid ve sûfîyi ele almıştır.¹⁷

İsfahânî, Hamdûn el-Kassâr'ı eserin onuncu cildinde Ebû Hafs el-Haddâd'dan sonra ve Muhammed b. Fadl'dan (v. 319/931) önce beş yüz altmış ikinci sırada "Ahmed b. Hamdûn" başlığıyla zikreder ve ona iki sayfa ayırır. İlk olarak Hamdûn'u Nîşâbur şeyhlerinden Ebû Hafs'ın akranı olarak tanıttıktan sonra tam adını "eş-Şeyh es-Salih Ebû Salih Hamdûn b. Ahmed b. 'Îmâre" olarak kaydeder.¹⁸ *Hilye*'de yer alan Ebû Türâb en-Nahşebî ile beraberliği, Melâmîlerin şeyhi olduğu ve Süfyân es-Sevrî'nin mezhebinden olduğu bilgisi Sülemî'nin *Tabakât*'ında da geçmektedir. Ancak beraberlikte bulunduğu başka kimselerin adı, yolunu kendisinden sonra devam ettiren talebeleri ve vefat tarihi *Hilye*'de zikredilmemiştir.

Hamdûn'un sözlerini isnad zincirleriyle birlikte aktaran İsfahânî, toplam on üç sözüne yer verir. Son olarak Sülemî'de geçen hadisi râvileriyle birlikte aktarır. Burada sadece senedin başındaki râvi farklıdır ki o da Ebû Hamd b. Abdullah b. Muhammed b. Fadleveyh'tir.¹⁹ İsfahânî'nin Hamdûn'dan aktardığı sözlerden sekiz tanesi Sülemî'de de yer almaktadır.

1.3. *Tabakâtü's-sûfiyye*

Ebû İsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî tarafından yazılmıştır. *Tabakâtü's-sûfiyye*, Sülemî'nin aynı isimli eserinin Farsçaya çevrilmiş halidir.²⁰ *Nefehâtü'l-üns*'ün girişinde Câmî'nin belirttiğine göre Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*'yi sadece Farsçaya çevirmekle kalmamış, asıl eserde yer almayan bazı şeyhlerin sözlerinden ve

¹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 124-129.

¹⁷ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1996. Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 55-57.

¹⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231.

¹⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/232.

²⁰ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Abdülhay Habîbî, Hüseyin Âhî, İntişârât-ı Furûğî, 1342/1923.

kendisinin bizzat yaşadığı zevk ve vecdlerden bazı eklemeler de yapmıştır.²¹

Herevî, Hamdûn el-Kassâr'a Abdullah Mehdî Bâverdi'den sonra, Ahmed b. Âsım el-Antâki'den (v. 239/853) önce yer verir. Adını ve künyesini zikrettikten sonra onun Melâmîlerin şeyhi ve Nişâbur'da bu mezhebi yayan kişi olduğunu belirtir. Daha sonra Sülemî'nin eserinde geçtiği gibi Hamdûn'un mezhebini ve sohbetinde bulunduğu kişileri aktarır. Burada farklı olarak Hamdûn'un Ebû Hafs'ın refiki olduğu bilgisi vardır.²² Ayrıca Herevî, Hamdûn'un vefat tarihini 271 olarak kaydettikten sonra bu konuda farklı bir rivayetten söz eder. Bu bilgiye göre Hamdûn'un vefat tarihinin 272 olduğunu söyleyenler de vardır.²³ Ancak diğer tabakât eserlerinde buna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hamdûn'un vefat tarihinin 272 olması zayıf bir ihtimaldir. Zaten Herevî de 272 bilgisini aktarırken bunu doğrular mahiyette bir ifade kullanmamıştır.

Herevî, Hamdûn'un beş sözünü aktarır. Bu sözlerden üç tanesi Sülemî'nin *Tabakât*'ında yer alır. Ancak Hamdûn'un takvasına işaret eden diğer iki söz, Sülemî tarafından nakledilmemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Câmî az önce aktardığımız değerlendirmesinde haklıdır ve bu durum Hamdûn özelinde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Sülemî, Hamdûn'un otuz bir sözüne yer vermişken Herevî bunlardan sadece üç tanesini eserine almış, ayrıca Sülemî'nin yer vermediği iki rivayeti de aktarmıştır.²⁴ Herevî, Hamdûn'un sadece sözlerini aktarmaz, takvasına işaret eden bir rivayeti aktardıktan sonra onun ve takipçilerinin melâmet anlayışı hakkında şu yorumu yapar: "Hamdûn (ve müritlerinin) bütün hayatı ve işleri böyleydi. Hâlbuki şimdi her şeyi mübah gören, şeriata itibar etmeyen, zındıklığı, edepsizliği ve hürmetsizliği adet edinen bir cemaat türedi ve onlar bu yaptıklarını melâmet diye isimlendiriyorlar."²⁵

1.4. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*

Müellifi, Abdülkerîm b. Hevâzîn el-Kuşeyrî'dir. Tasavvufun tedvin dönemi eserlerinden olan *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* müstakil bir tabakât

²¹ Nureddin Abdurrahmân el-Câmî, *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*, thk. Mahmud Âbidî, Tahran: İntişârât-ı İttılâât, 1382/1962, 20.

²² Herevî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 103-104.

²³ Herevî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 104.

²⁴ Herevî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 103-105.

²⁵ Herevî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 105.

eseri değildir. Ancak Kuşeyrî, bu eserin bir bölümünü sûfilerin hâl tercümelerine ayırıp burada seksen üç sûfiyi ele almaktadır.²⁶

Tabakât kısmına İbrahim b. Edhem'le (v. 161/1777) başlayan Kuşeyrî, Hamdûn el-Kassâr'ı yirmi ikinci sırada zikreder. Künye bilgilerini verdikten sonra Selm b. Hasan Bârûsî ve Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin sohbetinde bulunduğunu, Melâmîliğin Nişâbur'da onun vasıtasıyla yayıldığını ve 271 yılında vefat ettiğini belirtir. Daha sonra Hamdûn'un sekiz sözünü aktarır.²⁷ Bu sözlerden yedi tanesi Sülemî'nin *Tabakât*'ında, iki tanesi *Hilye*'de ve dört tanesi *Sıfatü's-safve*'de de geçmektedir.

Kuşeyrî'nin burada Hamdûn'dan aktardığı sözlere bakıldığında gerek olmadıkça öğüt vermeme, nefsi hakir görme, kimseye levm etmeme, dünyevî bir gaye için kızmama, başkalarının kusurlarını ifşa etmeme gibi hususlara vurgu yaptığı görülmektedir.²⁸ Kuşeyrî, eserin diğer bölümlerinde de yeri geldikçe Hamdûn'dan bazı sözler aktarır. Bunlara örnek olarak tevazu, tevekkül, şükür ve fakr konularında aktardığı sözler verilebilir.²⁹

1.5. *Keşfü'l-mahcûb*

Müellifi, Ebû'l-Hasen Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvîrî'dir. *Keşfü'l-mahcûb*, müstakil bir tabakât eseri olmamakla birlikte eserin bir bölümü sûfilerin hâl tercümelerine ayrılmıştır. Hücvîrî burada ilk dört halifeden başlayarak Ehl-i beyt imamlarını, Ehl-i Suffa ve tabiînden olan zâhidleri ele alır ve devamında bazı sûfilere yer verir.³⁰

Hücvîrî, Hamdûn'u Ebû Hafs el-Haddâd'dan sonra, Mansûr b. Ammâr'dan önce altmış ikinci sırada ele alır. "Melâmet ehlinin önderi, selâmete bedel belaya razı olan, eski şeyhlerden ve vera sahibi"³¹ olarak nitelendirdiği Hamdûn'un tam adını verdikten sonra ilimde ve fıkhıta ileri bir derecede yer aldığını ve Sevrî'nin mezhebinden olduğunu ifade eder. Başta Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin, sonrasında Ali en-Nasrâbâdî'nin müridi olduğunu belirttikten sonra onunla ilgili iki rivayet aktarır. Bu

²⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, 95-144.

²⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116.

²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116.

²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 237, 249, 259, 360.

³⁰ Ali b. Osman Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, 131-232.

³¹ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190.

rivayetlerin biri halka nasihat etmesi için yapılan teklifleri geri çevirdiği, diğeri de selevin sözlerinin niye daha etkili olduğu sorusuna verdiği cevapla ilgilidir.³²

Hücvîrî, Hamdûn'a eserin yalnızca tabakât kısmında yer vermez. Daha öncesinde melâmet bahsini ele alırken de Hamdûn'a atıfta bulunur. Burada onu Melâmîliğin yayılmasını sağlayan kişi olarak tanıtan Hücvîrî, melâmetin mahiyet ve hakikati hakkında ona ait pek çok hikmetli sözün olduğunu belirtir. Daha sonra Hamdûn'un "Melâmet, selâmeti terk etmektir." ve "Melâmîlik, Mürcie kadar ümitli, Mu'tezile kadar endişeli olmaktadır." şeklindeki sözlerini aktarır ve bunları açıklar.³³ Ayrıca Hücvîrî, tasavvufî fırkaları ele alırken ikinci sırada "Kassâriyye"yi zikreder ve bu fırkaya mensup kişilerin Hamdûn'un takipçileri olduğunu söyler.³⁴ Önceki tabakât eserlerinde yer almayan bu bilgi ilk defa karşımıza çıkmaktadır.

1.6. *Sıfatü's-safve*

Müellifi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî'dir (v. 597/1201). *Sıfatü's-safve*, *Hilyetül-evliyâ*'nın bazı kısımlarının özetlenmesi veya çıkarılması ve başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere yeni isimlerin eklenmesiyle meydana gelmiştir. Dört cilt olarak neşredilen eserde toplam bin otuz bir zâhid ve sûfiye yer verilmiştir.³⁵

İbnü'l-Cevzî, Hamdûn'a eserin son cildinde altı yüz seksen altıncı sırada Ali b. Şuayb es-Sekkâ ile Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed en-Nişâburî (v. 324/936) arasında yer verir. Başlıkta adını "Ebû Salih Hamdûn b. Ahmed b. 'İmâre el-Kassâr" şeklinde verdikten sonra hemen sözlerini aktarır. Toplam yedi sözüne yer verir.³⁶ Bu sözlerin tamamı Süleimî'nin *Tabakât*'ında, bunlardan üç tanesi aynı zamanda *Hilye*'de de yer almaktadır. Buradan hareketle İbnü'l-Cevzî'nin *Hilye*'de geçen rivayetleri ihtisar etmekle kalmadığı, aynı zamanda *Hilye*'de yer almayan bazı rivayetleri eserine aldığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cevzî, Hamdûn'un sözlerini aktardıktan sonra, onun bir hadis rivayet ettiğini belirtir, ancak

³² Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190.

³³ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 125-126.

³⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 246.

³⁵ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 59-60.

³⁶ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Mahmûd Fâhûrî, Beyrut: Dar'ül-Ma'rife, 1985, 4/122-123.

hadisi zikretmez. Son olarak Ebû Tûrâb en-Nahşebî'yle arkadaşlık ettiğini ve 271/884'te Nişâbur'da vefat ettiğini kaydeder.³⁷

1.7. *Tezkiretü'l-evliyâ*

Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim Attâr en-Nişâburî (v. 618/1221) tarafından yazılmıştır. Sûfilerin hâl tercümelerine dair Farsça yazılan ilk tabakât türü olan bu eserde, Sülemî ve İsfahânî'nin tabakâtında yer almayan pek çok olay ve menkıbeye yer verilmiştir.³⁸ *Tezkire*'nin asıl metninde yetmiş iki sûfiye yer verilmişken sonraki bazı yazma nüshalarda bu sayıya yirmi beş sûfi daha eklenmiştir. Süleyman Uludağ'a göre bu eklerin müellif tarafından yazıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir.³⁹

Attâr, Hamdûn el-Kassâr'a Ebû Hafs el-Haddâd'dan sonra, Mansûr b. Ammâr'dan önce otuz dokuzuncu sırada yer verir. Diğer sûfileri ele alırken yaptığı gibi Hamdûn'u da çeşitli vasıflarla nitelendirerek anlatır. Ona göre Hamdûn, "kıyametın yegânesi, melâmetin nişânesi, zevk erbabının pîri, şevk sahiplerinin şeyhi, faziletli zevâtın ölçüsü, tarikatta mezhep sahibi bir müctehid" olup verâ ve takva ehlidir. Nefsin kusurlarını iyi gören, mücâhedeyi tam yapan ve veciz ve tesirli söz söyleyen biridir.⁴⁰ Devamında Attâr, onun hadis ve fıkıh ilminde ileri derecede bilgi sahibi olduğunu ve Sevrî'nin mezhebini kabul ettiğini, Melâmîliğin Nişâbur'da onun vasıtasıyla yayıldığını, sûfi taifesinden bir cemaatin Hamdûn'a tâbi olduğunu ve onlara *Kassâriyyûn* denildiğini söyler.⁴¹ Kassâriyyûn tabirini Attâr, muhtemelen Hücvîri'den almıştır. Daha sonra Attâr, Hamdûn'a ait sözleri aktarmaya başlar. Attâr'ın yer verdiği sözlerin sayısı otuz beştir ve bu sayı, incelediğimiz eserler arasında tespit edebildiğimiz en yüksek sayıdır. Attâr, bu sözlerden sadece ilkini aktarırken yorum yapar ve o sözün Hamdûn'un takvalı oluşuyla ilişkisini kurar. Diğer sözleri ise herhangi bir yorumda bulunmaksızın olduğu gibi aktarır.⁴²

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/123.

³⁸ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 62.

³⁹ Süleyman Uludağ, "Giriş", *Tezkiretü'l-evliyâ*, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984, 34-35.

⁴⁰ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984, 436.

⁴¹ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 436.

⁴² Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 436-39.

1.8. *Tabakâtü'l-evliyâ*

Müellifi, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî el-Mısırî'dir (v. 804/1401). İbnü'l-Mülakkın lakabıyla tanınmaktadır. *Tabakâtü'l-evliyâ*, tertip olarak Sülemî'nin eserine benzemekle birlikte daha zengin bir içeriğe sahiptir. Eserde iki yüz otuz sūfinin hâl tercümelerine yer verilmiştir. Ancak bazı sūfiler ele alınırken onlarla irtibatlı olan başka sūfilere de kısaca değinilmiş, bazı sözleri aktarılmıştır. Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932), Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (v. 341/942), İmam Gazzâlî (v. 505/1111), Abdülkâdir el-Geylânî (v. 561/1165), Şehâbeddin es-Sühreverdî (v. 632/1234), İbnü'l-Fâriz (v. 632/1235), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (v. 638/1240) ve Kuşeyrî gibi sūfilerin hâl tercümeleleri, tabakât eserleri arasında ilk defa burada ele alınmıştır.⁴³

İbnü'l-Mülakkın, kitabında Hamdûn el-Kassâr'a müstakil bir başlık ayırmaz. Eserin zeyiller kısmında Ebû Türâb en-Nahşebî'yi ele alırken Hamdûn'u Nahşebî'nin ashâbı arasında zikreder, burada ona bir sayfa yer ayırır. Müellif, Hamdûn'un Ebû Türâb'ın ashâbından olduğunu belirttikten sonra adını, künyesini ve vefat tarihini belirtir, ardından beş tane sözünü aktarır.⁴⁴ Bu sözlerin tamamı önceki eserlerin bazılarında geçmiştir.

1.9. *Nefehâtü'l-üns*

Nüreddîn Abdurrahmân Câmî tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. *Nefehât*, Sülemî ve Herevî'nin *Tabakât*'lerinin genişletilmiş ve sonraki dönem sūfilerinin eklenmiş halidir. Eserde beş yüz seksen ikisi erkek, otuz dördü kadın olmak üzere toplam altı yüz on altı sūfiye yer verilmiştir. Lâmiî Çelebi (v. 933/1532), Câmî'nin vefatından sonra *Nefehât*'ı Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Bu çeviride ek olarak doksan altı sūfi daha ele alınmış, böylece toplam sayı yedi yüz sekize ulaşmıştır.⁴⁵ Lâmiî, Hamdûn'la ilgili kısımda herhangi bir ekleme veya çıkarma yapmamıştır.⁴⁶

⁴³ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 64-65.

⁴⁴ Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nureddîn Şeribe, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1994, 359.

⁴⁵ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 151. *Nefehât*'ın Lâmiî tercümesi esas alınıp Latin harflerine aktararak hazırlanmış hali için bk. Nureddîn Abdurrahmân Câmî, *Evliya Menkabeleri: Nefahâtü'l-Üns*, çev-şerh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

⁴⁶ Lâmiî Çelebi, hazırladığı tercümeyle *Fütûhu'l-mücâhidîn li tervîi kulûbi'l-mișâhidîn* adını vermiş, ancak eser daha çok *Nefehât Tercümesi* diye meşhur olmuştur. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara,

Câmî, *Nefehât*'ta Hamdûn'u Abdullah Mehdî Bâverdî'den sonra, Ebû'l-Hasan Bârûsî'den önce kırk dokuzuncu sırada ele alır. Birinci tabakadan oluşunu ve künyesini zikrettikten sonra, Hamdûn'un âlim ve fakih olup Sevri'nin mezhebine tâbi olduğunu belirtir. Abdullah b. Münâzil'in Hamdûn'un talebesi ve kendisinden sonraki en iyi takipçisi olduğunu da ifade eder. Sohbetinde bulunduğu kişilerin adını verdikten sonra Ebû Hafs'ın arkadaşı olduğunu belirtir ve son olarak vefat tarihini ve yerini zikreder. Bu bilgilerin tamamı Herevî tarafından da verilmiştir.⁴⁷

Nefehât'ta Hamdûn'a ait üç söz ve takvasıyla ilgili bir rivayet aktarılır. Bu sözlerden iki tanesi Farsçaya çevrilmeden Arapça olarak verilmiştir. Daha sonra Câmî, Herevî'nin Hamdûn ve ashabının melâmet anlayışı hakkında yukarıda aktardığımız değerlendirmesini zikreder ve devamında şu açıklamaları yapar: "Melâmet, bir kimsenin şeriata karşı hürmetsiz davranması ve bu yüzden insanlar tarafından kınanması değildir. Melâmet, Hakk'a hizmet ederken halka aldırış etmemektir."⁴⁸ Gerek Herevî gerek Câmî'nin açıklamaları, Hamdûn ve takipçilerinin melâmet anlayışlarını açıkça ortaya koymakta ve bu konuda yapılabilecek yanlış değerlendirmelerin önüne geçmektedir.

1.10. *Tabakâtü'l-kübrâ*

Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısri (v. 973/1565) tarafından yazılmıştır. *Tabakâtü'l-kübrâ*'nın asıl adı, *Levâkihu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-ulemâ ve's-süfiyye*'dir (*Levâkihu'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr*). Üç kısma ayrılan kitabın ilk kısmında Hz. Peygamber'den başlanarak sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn ve sûfilerden üç yüz yetmiş yedi zât; ikinci kısmında 16. yüzyılın ilk yarısında Mısır ve civarında yaşamış olan şeyhlerden ve hadis âlimlerinden yüz yirmi kişi; üçüncü kısmında ise müellifin bizzat görüşmüş olduğu doksan kişi ele alınmıştır.⁴⁹

Tabakâtü'l-kübrâ'da müellif, Hamdûn el-Kassâr'a yüz altmış birinci sırada Mansûr b. Ammâr'dan sonra, Ebû'l-Hasan el-Mukri'den önce yer verir. Tam adını zikrettikten sonra onun Nişâbur Melâmîlerinin şeyhi olduğu, bu mezhebin ondan yayıldığı, Ebû Tûrâb en-Nahşebî ve Nasrâbâdî ile beraberliği, fakih olup Sevri'nin mezhebinden olduğu,

"Takdim", *Evlîya Menkabeleri: Nefahâtü'l-Üns*, çev-şerh. Lâmiî Çelebi, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011, 43.

⁴⁷ Câmî, *Nefehât*, 54. Bk. Herevî, *Tabakâtu's-süfiyye*, 103.

⁴⁸ Câmî, *Nefehât*, 54.

⁴⁹ Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 156.

tarikatinin ondan en iyi şekilde Abdullah b. Muhammed b. Münâzil'in aldığı bilgilerini aktarır. Daha sonra vefat tarihini ve yerini belirttiikten sonra sözlerini zikreder. Şa'rânî'nin Hamdûn'dan aktardığı altı tane sözden dört tanesi önceki eserlerde geçmekte, iki tanesi ise ilk defa burada karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰

1.11. *el-Kevâkibü'd-dürriyye*

Müellifi, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Münâvî el-Haddâdî'dir (v. 1031/1622). Eserin tam adı *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye*'dir. *Tabakâtü'l-Münâvî'l-kübrâ* diye de bilinmektedir. Müellif, eserin girişinde Mu'tezile'ye reddiye olarak keramet ve mucizenin mukayesesini yapar, kerametleri tasnif eder ve bu konuda geniş bilgiler verir. Devamında Hz. Peygamber'i sekiz babda ele alır. Ardından dört halifeden başlamak suretiyle kendi zamanına kadar yaşamış olan sahabe, tabiîn, zâhid ve sûfilerden toplam yedi yüz doksan yedi zâta on tabakada yer verir.⁵¹

Münâvî, Hamdûn'a Hâtim el-Esamm'dan (v. 237/851) sonra, Habîb el-Acemî'den (v. 130/747-48[?]) önce iki yüz kırk dördüncü sırada yer verir. Büyük imamlardan biri diye nitelendirdiği Hamdûn'un Nahşebi ve başkalarının sohbetinde bulunduğunu, Melâmîlerin şeyhi olduğunu, vefat tarihini, bir topluluktan hadis isnad ettiğini ve başkalarının da ondan hadis rivayet ettiklerini belirtir. Sözlerinden on yedi tanesini aktarır, fakat sözler hakkında herhangi bir yorum yapmaz.⁵²

⁵⁰ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-müsemmâti bi levâkahi'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr*, thk. Halil el-Mansûr, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, 121.

⁵¹ Abdürraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-sûfiyye*, thk. Abdülhamîd Sâlih Himdân, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, t.y. Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 164-166.

⁵² Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394-395.

2. Hamdûn el-Kassâr'ın Hayatı

Tam adı, Hamdûn b. Ahmed b. 'Îmâre;⁵³ künyesi, Ebû Sâlih'tir.⁵⁴ Aslen Nişâbur'lu olup doğum tarihi bilinmemektedir.⁵⁵ Fıkıhta Süfyân es-Sevrî'nin mezhebine bağlı olan Hamdûn'un⁵⁶ dinî tahsilini Horasan civarında tamamladığı,⁵⁷ hadis öğrenip rivayet ettiği, hem fıkıh hem de hadis ilminde ileri düzeyde bilgiye sahip olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁵⁸ Daha sonra tasavvuf yoluna ilgi duyan Hamdûn, Ebû Türâb en-Nahşebî,⁵⁹ Ali en-Nasrâbâdî,⁶⁰ Ebû Hafs el-Haddâd⁶¹ ve Selm b. Hasan Bârûsî'nin⁶² sohbetlerinde bulunmuştur. Ayrıca bazı Bağdat sûfileriyle görüşüp onlardan faydalanmış, fütüvvet ve melâmet düşüncesi ile de onlar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır.⁶³

⁵³ Bu isim (عمارة) Türkçe kaynaklara farklı şekillerde geçmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en yaygın kullanımı "Umâre" şeklindedir. Bu kullanım için bk: Kara, "Hamdûn el-Kassâr", 15/455; Bolat, *Melâmetilik*, 128; Ulupınar, "Hamdûn Kassar'ın Tasavvuf Anlayışı", 69. Abdûlbaki Gölpinarlı ve Osman Türer ise "Ammâr" olarak yazmışlardır. Gölpinarlı, *Melâmetilik ve Melâmiler*, 3; Türer, "Melâmîliğe Dair", 31. Ancak ismin sonunda 't' harfi yer aldığı için Ammar diye okunması mümkün görünmemektedir. Türkçe kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla sadece Selçuk Eraydın bu ismi "'Îmâre" şeklinde kaydetmiştir. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004, 75. Sülemî'nin *Tabakât*'ı tahkik eden Nüreddin Şeribe, bu ismi "'Îmâre" şeklinde -yani ilk harfinin hareketini esreli olarak kaydetmiştir. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123. Biz de muhakkikin tercihine dayanarak bu kullanımı esas aldık.

⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/122; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 359; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

⁵⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 359; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190; ; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121.

⁵⁷ Bolat, *Melâmetilik*, 128.

⁵⁸ Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190; Câmî, *Nefehât*, 54.

⁵⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/123; Attâr, *Tezkîretü'l-evliyâ*, 436; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

⁶⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121.

⁶¹ Bolat, Ebû Hafs'ın Hamdûn'la görüştüğüne dair Zehebî'den başka bir kayıt olmadığı belirtmiştir. Bolat, *Melâmetilik*, 116. Ancak kaynaklarda Hamdûn'un Ebû Hafs'ın refiki olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bk. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 104; Câmî, *Nefehât*, 54.

⁶² Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Câmî, *Nefehât*, 54.

⁶³ Mehmet Necmettin Bardakçı, *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020, 278.

Nişâbur'da Melâmîliğin Hamdûn vasıtasıyla yayıldığına dair bilgi neredeyse bütün tabakât eserlerinde geçmektedir.⁶⁴ Ancak bu bilgiden yola çıkarak Hamdûn'u Melâmîliğin ilk temsilcisi görmek doğru değildir. Çünkü ondan önce de bu düşüncenin var olduğu ve bu meşrebe sahip isimlerin bulunduğu bilinmektedir.⁶⁵ Nitekim Hamdûn'un Melâmîliğe yönelmesinde Ebû Tûrâb'ın büyük etkisinin olduğu aktarılmaktadır. Özellikle tevekkül, sıdk ve ihlâsın ne anlama geldiği ve hırka giymekten sakınma gibi konularda Ebû Tûrâb'ın görüşlerinin etkisini Hamdûn'da görmek mümkündür.⁶⁶ Ayrıca Melâmîliğin Nişâbur bölgesinde yaygınlık kazanmasında Hamdûn'un çağdaşları olan Ahmed b. Hadrâveyh (v. 240/854), Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Osman el-Hîrî (v. 298/910) ve Şah Şücâ' Kirmânî'nin (v. 270/883) de ciddi etkileri olmuştur.⁶⁷

Sülemî'nin aktardığına göre Hamdûn'un da içinde olduğu rivayet zinciriyle nakledilen bir hadis vardır. Sülemî'nin babası → Abdullah b. Muhammed b. Münâzil → Hamdûn b. Ahmed Kassâr → İbrahim ez-Zerrâd → İbn Numeyr → A'meş → Sa'îd b. Abdillâh → Ebû Bezre el-Eslemî silsilesiyle rivayet edilen hadis şudur: "Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: 'Kıyamet günü kul dört şeyden hesaba çekilmedikçe bir yere ayrılmayacaktır. Bunlar; ömrünü nerede geçirdiği, cesedini nerede çürüttüğü, malını nereden kazanıp nereye harcadığı ve ilmiyle ne kadar amel ettiği'dir.'"⁶⁸ Zehebî (v. 748/1348), Hamdûn'un İshak b. Râheveyh (v. 238/853), Muhammed b. Bekkâr er-Reyyân ve Ebû Ma'mer el-Katî'î'den hadis işittiğini belirtir. Hamdûn'dan hadis rivayet edenler

⁶⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 125; Attâr, *Tezkîterü'l-evliyâ*, 436; Câmî, *Nefehât*, 54; Şârânî, *Tabakâtü'l-kübâr*, 121.

⁶⁵ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 124; Gölparlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 5; Bolat, *Melâmetilik*, 130.

⁶⁶ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, 164; Kara, "Hamdûn el-Kassâr", 15/455.

⁶⁷ Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", 308-315; Kara, "Melâmetiyye", 569-572.

⁶⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 124. İsfahânî aynı hadisi sadece senetteki ilk râvî olan Ebû Hamd b. Abdullah b. Muhammed b. Fadlevayh değişikliğiyle aktarır. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/232. Hadis, Tirmizî'de Abdullah b. Abdurrahmân → el-Esved b. Âmir → Ebû Bekr b. 'Ayyâş → el-A'meş → Sâid b. Abdullah b. Cüreyc → Ebû Bezre el-Eslemî silsilesiyle şu şekilde geçmektedir: "Kıyamet günü kul dört şeyden hesaba çekilmedikçe bir yere ayrılmayacaktır: Ömrünü nerede geçirdiğinden, ilmini nerede kullandığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve bedenini nerede çürüttüğünden." Tirmizî, bu hadisi "hasen-sahih" olarak değerlendirmiştir. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975, "Sıfatü'l-kıyâme" 1 (No. 2417). Görüldüğü üzere Hamdûn'un rivayet ettiği şekliyle Tirmizî'de yer alan hali karşılaştırıldığında senedin son üç râvisinin aynı olduğu görülmekte ve metnin lafzında çok az bir değişiklik bulunduğu anlaşılmaktadır.

arasında ise oğlu Hâfız Ebû Hâmid el-A'meş, Mekkî b. Abdân ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân yer almaktadır.⁶⁹

Hamdûn'un yetiştirdiği veya sohbetinden istifade eden bazı isimler şunlardır: Mahfûz b. Muhammed en-Nîşâburî (v. 303-04/915-16),⁷⁰ Ebû Ali es-Sakafî (v. 328/939-40),⁷¹ Abdullah b. Muhammed b. Münâzil,⁷² İbrahim el-Kannâd⁷³ ve Abdullah el-Haccâm.⁷⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre Hamdûn'un melâmet yolunu en iyi takip eden talebesi, Abdullah b. Muhammed b. Münâzil'dir.⁷⁵ Bazı çağdaş kaynaklarda Hamdûn'un talebeleri arasında Ebû Amr b. Nuceyd (v. 366/976) de zikredilmiştir.⁷⁶ Ancak Sülemî'nin dedesi olan bu zât, kaynaklarda Ebû Osman Hîrî'nin vefat eden son talebesi⁷⁷ olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu zâtın Hamdûn'a talebe olarak nisbet edilmesi bir karışıklıktan kaynaklanmış olmalıdır.

Abdaldan olduğu rivayet edilen⁷⁸ Hamdûn'un düşünceleri kısa sürede Nîşâbur ve Horasan sınırlarını aşmış, diğer bölgelerde bulunan sûfilere de takdirini kazanmıştır.⁷⁹ Buna örnek olarak zikredilebilecek en dikkat çekici rivayet Herevî tarafından aktarılmaktadır. Buna göre Hamdûn ve müritlerinin durumu Irak'ta anlatılınca Sehl et-Tüsterî (v. 283/896) ve Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909) "Eğer Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra peygamber gelseydi bu taifeden gelirdi." demişlerdir.⁸⁰ Bu söz, Hamdûn ve ashabının dönemin önde gelen sûfilere tarafından nasıl bir ilgiye

⁶⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992, 20/340-341.

⁷⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 273; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 370.

⁷¹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 361; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 779; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 298; Câmî, *Nefehât*, 142; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 153.

⁷² Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 436; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 345; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121.

⁷³ Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", 304.

⁷⁴ Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", 304.

⁷⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 103; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121.

⁷⁶ Kara, "Hamdûn el-Kassâr", 15/456; Ulupınar, "Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", 70.

⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 139; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 758; Hartmann, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", 314.

⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 20/340; Salâhuddîn Halil b. İzziddin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türki Mustafa, Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000, 13/101.

⁷⁹ Kara, "Hamdûn el-Kassâr", 15/456.

⁸⁰ Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 103; Câmî, *Nefehât*, 54.

mazhar olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. 271/884 yılında Nişâbur'da vefat eden Hamdûn, Hîre Kabristanı'na defnedilmiştir.⁸¹

Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*'da Melâmetiyye'nin silsilesini Hz. Peygamber'den başlatarak Hamdûn'a kadar getirir. Bu silsile şu şekildedir: Hz. Peygamber → Hz. Ebû Bekir → Cübeyr b. Mut'im b. Nevfel es-Sahâbî → Şeyh Muhammed-i Müslim → Şeyh Ebû 'ÿâz Mansûr-ı Kûfi → Şeyh Fuzeyl b. 'ÿâz-ı Kûfi → Şeyh Feth b. Aliyy-i Mevsûlî → Şeyh Ebû Hüseyin Selem b. Hüseyin Bârûsî → Şeyh Ebû Sâlih Hamdûn el-Kassâr. Vassaf, Hamdûn'un silsile-i Melâmiyye'nin pîri olduğunu da belirtir.⁸²

3. Hamdûn el-Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı

Tabakât eserlerinden tespit ettiğimiz kadarıyla Hamdûn el-Kassâr'ın tasavvuf anlayışında öne çıkan ilk kavram, melâmettir. Onun melâmet anlayışı, selâmeti terk etmek esasına dayanır.⁸³ O, melâmeti, kişinin Hakk'ın hizmetindeyken halkın dedikodusuna itibar etmemesi, bu yolda kınayanın kınamasına aldırış etmemesi olarak açıklar. Melâmette esas olan, kınanmalara Hak yolunda iken maruz kalmaktır. Yoksa bir kimsenin şeriatın kurallarına uymadığı için halk tarafından kınanması melâmet değildir.⁸⁴ Hamdûn, "Hak Teâlâ'nın, hakkındaki ilmi, halkın hakkındaki bilgisinden daha iyi olmalı, yani yalnızken sahip olduğun hal ve hareket, halk arasında iken sahip bulunduğun hal ve hareketten daha iyi olmalı."⁸⁵ diyerek kişinin halka değil Hakk'a itibar etmesi gerektiğini vurgular. Bu, halka gösteriş için amel etmekten kurtulup sadece Hakk'a kul olmanın, yani riyadan kurtulup ihlâsa erişmenin ilkesidir. Melâmet yolunun ne olduğu kendisine sorulunca şu cevabı vermiştir: "Melâmetin yolu çetindir, bu yol halka kapalıdır. Fakat yine de bu konuda azıcık bir şey söyleyeyim: 'Melâmet, Mürcie kadar Allah'tan ümitli, Mu'tezile kadar da endişeli olmaktır."⁸⁶ Bu sözü Attâr, şöyle yorumlar: "Melâmîler, Allah'ın keremine bel bağlama konusunda o kadar çok ileri giderler ki bu

⁸¹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 123; Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 104; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/123; İbnü'l-Mülakkan, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 359; Câmî, *Nefehât*, 54; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/395.

⁸² Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2015, 5/300.

⁸³ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 125; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 438.

⁸⁴ Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye* 104; Câmî, *Nefehât*, 54.

⁸⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 437.

⁸⁶ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 126; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 438. Bazı kaynaklarda Mu'tezile yerine Kaderiyye zikredilmiştir. Bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 129; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231.

yüzden Mürcie mezhebi mensupları dahi onlara melâmet ederler. Diğer taraftan Allah'ın gazabından korkma konusunda o kadar çok ileri giderler ki Mu'tezile mensupları bile bu yüzden onları kınar dururlar. Bu suretle de Melâmetîler her hâlükârda melâmet okunun hedefi olurlar.”⁸⁷

Hamdûn'un fütüvvet ehli biri ile aralarında geçen bir muhavereden onun fütüvvet anlayışını görebiliriz. Hücûvîr'nin “Hamdûn'a ait hoş menkıbelerden biri” diyerek aktardığına göre Hamdûn şöyle demiştir: “Bir gün Nişâbur Hîre'sinde nehrin sahili boyunca yürüyordum. Burada fütüvvetle tanınmış Nuh adında bir ayyâr vardı. Bütün Nişâbur'daki ayyarlar onun emrinde idiler. Onu yolda gördüm ve ‘Ey Nuh, fütüvvet ve civanmertlik nedir’ diye sordum. ‘Benim civanmertliğimi mi, yoksa senin civanmertliğini mi anlatmamı istiyorsun?’ diye sordu. ‘Her ikisinden de bahset’, deyince anlattı: ‘Benim civanmertliğim şudur: Bu kabayı ve kaftanı çıkarırım. Onun yerine hırka ve yamalı elbise giyinirim. Sûfî olayım ve elbise içinde halktan utanarak günahattan sakınayım diye o hırkanın muamelesine ve hakkına sıkı bir şekilde riayet ederim. Senin civanmertliğin de şudur: Halk vasıtasıyla fitneye düşmemen ve halkın da senin vasıtanla fitneye düşmelerine vesile olmaman için hırkayı ve yamalı elbiseyi çıkarmandır. Şu halde benim civanmertliğim şeriata sırtlarda (hırka ile) muhafaza etmek, senin civanmertliğin hakikati (hırkasız olarak) ruhlarda muhafaza etmektir.”⁸⁸ Nuh'un cevabında ortaya konan fark, aslında Melâmîliğin, üzerine bina edildiği hırka giyinmeyi ve takvaya işaret eden her türlü görünümü terk etme esasına atıfta bulunmaktadır. Burada fütüvvet ehlini temsil eden Nuh, giyeceği hırkanın kendisini şeriata aykırı davranışlarda bulunmaktan koruyacağını düşündüğü için hırka giymekten sakınmakta ve kalbinin sesine uymaktadır.⁸⁹ Yani Hamdûn, kişinin kalbinden gelen sesle dinî yaşantısını sürdürmesini, şekilden tevarüs edilecek bir yaşamdan daha ihlslı bulmaktadır. Dolayısıyla onun fütüvvet anlayışı, melâmet anlayışı çerçevesinde gelişmiştir denilebilir.

Hamdûn'un melâmet anlayışında kişinin kendi nefsi için kınanmaya razı olması, kınayanın kınamasına aldırış etmemesi esas iken başkasına bu muamelede bulunması söz konusu değildir. Bu meyanda bir sözünde

⁸⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 438. Hücûvîr'nin yaptığı benzer bir yorum için bk. Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 126.

⁸⁸ Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 247. Rivayetin benzer bir aktarımı için bk. Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 436-437.

⁸⁹ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, 165.

şöyle der: “Yolda yalpalayarak giden bir sarhoş gördüğünde sakın onu kınama ki, aynı belaya sen de müptelâ olmayasın!”⁹⁰ Kendi nefesine ve kusurlarına karşı tolerans göstermeyen Hamdûn, başkalarının kusurları hakkında oldukça ketum olunması gerektiğini düşünür. Bu bağlamda söylediği şöyle bir söz vardır: “Sende bulunduğu zaman gizli kalmasını istediğin şeyi, başkalarında görünce ifşa etme!”⁹¹ Yani Hamdûn’un kendi nefsi için her türlü eleştiriye razı iken, başkası hakkında hüsnü zanda bulunulması gerektiğine inanan bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Hamdûn, takvâya riayet hususunda oldukça titiz davranmıştır. Herevî tarafından aktarılan iki rivayet Hamdûn’un bu hassasiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir: “Bir gün bir dostu ölüm döşeğindeyken Hamdûn da başucundadır. Dostu vefat edince Hamdûn hemen odada bulunan kandili söndürür. Orada bulunanlar ‘Böyle zamanlarda kandilin yağı artırılır. Sen ne yaptın?’ diye sorduklarında onlara şu cevabı verir: ‘Şimdiye kadar yağ, vefat eden kişiye aitti. Şu andan itibaren yağ, varislerine intikal etti.’”⁹² Bu rivayet Hamdûn’un verâ konusundaki hassasiyetini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.⁹³ İkinci rivayet ise şudur: “Bir gün Hamdûn bir evde misafirdir. Ev sahibinin hazır olmadığı bir esnada Hamdûn’a bir parça kâğıt lazım olur ve ev halkı bir parça kâğıt getirir. Fakat o, ‘ev sahibi şuan gaiptir ve onun yaşayıp yaşamadığını bilmiyorum, dolayısıyla bu kâğıdı almam ve bu işte kullanmam doğru değildir.’ der.”⁹⁴ Burada Hamdûn, ev sahibinin ölmüş olacağından emin olsa –kâğıt mirasçılara intikal edeceği için– ev halkının rızasıyla o kâğıdı kullanabilecektir. Ancak bu bilgidan emin olamadığı için ev halkı vermiş olduğu halde kâğıdı kullanmamıştır. Böylesine titiz bir takva anlayışı, Hamdûn’un şeriatın incelikleriyle amel edilmesini gerekli gören melâmet anlayışıyla birebir uyumludur.

Hamdûn, tevazuyu, bir insanın dünyada ve âhirette hiçbir kimsenin kendisine muhtaç olmadığı kanaati taşıması olarak açıklar.⁹⁵ Ona göre

⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 126; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 4/122; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; İbnü’l-Mülakkan, *Tabakâtü’l-evliyâ*, 359; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/394.

⁹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 4/122; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 437; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/395.

⁹² Herevî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 105; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116, 206; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 436; İbnü’l-Mülakkan, *Tabakâtü’l-evliyâ*, 359.

⁹³ Kuşeyrî *Risâle*’nin tabakât bölümünde zikrettiği bu rivayete aynı eserin verâ bahsinde tekrar atıfta bulunur. Buna göre Ebû Osman Hirî’ye verân ne olduğu sorulmuş, o da Hamdûn’un bu kıssasını aktararak cevap vermiştir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 206.

⁹⁴ Herevî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 105; Câmî, *Nefehât*, 54.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 237; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438.

tevazu, Hakk'ın mevhibesidir. Ancak kime tevazu verilmişse bunu muhafaza etmek için çok gayret etmelidir. Bu konudaki sözleri şunlardır: “Hakk'ın fakire verdiği mansıb tevazudur. Fakir, tevazuu terk etti mi, tüm hayırları terk etmiş olur.”⁹⁶ “Fakirin güzelliği tevazudadır. Fakir, fakıyla kibirlenirse, kibirlenmede zenginleri de geçmiş olur.”⁹⁷ Dolayısıyla kime fakirlik verilmişse bu durumu tevazu ve sabır ile karşılamalı, fakirliğiyle kibre kapılmaktan sakınmalıdır.

Hamdûn, tevekkülü, Allah'a sınımsız sarılma/bağlanma ve O'na itimat etme olarak tarif etmiştir.⁹⁸ Ona göre tevekkül, kişinin on bin lira parası olsa, bir kuruş da borcu bulursa, ölmeden önce o bir kuruşun boynunda borç olarak kalmasından emin olmaması; aynı şekilde on bin lira borcu olup bunu ödeyecek hiçbir şeyi bulunmasa bile Allah'ın kendisi adına o borcu ödeyeceğinden ümit kesmemesidir.⁹⁹ Hamdûn, “Eğer yapabilirsen, bir işi Allah Teâlâ'ya havale etmen, bizzat kendin tedbir alıp o işe çare bulmak için meşgul olmandan daha iyidir. Tedbir ehli olmandan, tefvîz ehli olman daha doğrudur.”¹⁰⁰ diyerek işleri Allah'a havale etmenin önemine dikkat çeker. Sülemî'nin aktardığı bir rivayette de kendisinden nasihat isteyen birine buna benzer bir şekilde “tedbir ehli olmak yerine tefvîz ehli olmaya gücün yeterse, bunu yap.”¹⁰¹ diyen Hamdûn, hem bu vasfı taşımanın önemine hem de herkesin başaramayacağına dikkat çeker. Bu bakış açısı, yukarıda temas ettiğimiz üzere onun Allah'ın teminatı altında olana itibar edip kalbin huzur ve sükûnet içerisinde olması olarak açıkladığı zühd anlayışıyla da uyumludur. Ancak tefvîz ehli olmakla kastedilen, çalışmaktan geri durup tembellek ve dilencilik yapmak değildir. Bir gün kendisine –muhtemelen daha fazla ibadet edebilmek için- “Çalışmayı terk etmem gerekir mi?” diye soran Abdullâh Haccâm'a: “Çalışmaya devam et. Zira insanlar tarafından 'hacamatçı Abdullah' diye çağrılan, 'ârif veya zâhid

⁹⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 439.

⁹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 128; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 439; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121.

⁹⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 249.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 251; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 439.

¹⁰⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 439. Ulupınar, Hamdûn'la ilgili makalesinde Attâr'dan alıntılıdığı bu sözü sehven olsa gerek “Tedbir ehli olmak tefvîz ehli olmaktan daha doğrudur.” şeklinde aktarmıştır. Ulupınar, “Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı”, 78. Nitekim Ulupınar'ın kaynak olarak kullandığı eserin –bizim de kullanmış olduğumuz çevirisinin- aynı baskısına baktığımızda bu söz “Tedbir ehli olmandan, tefvîz ehli olman daha doğrudur.” şeklinde geçmektedir. Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 439.

¹⁰¹ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 127; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/395.

Abdullah” diye çağrılmandan daha çok hoşuma gider.”¹⁰² der.¹⁰³ Hamdûn bu cevabıyla sûfi/melâmînin ibadet veya zühdüyle tanınması ve itibar görmesi yerine diğeri insanlar gibi mesleğiyle nitelendirilmesi gerektiğini belirtir. Yine bu sözle onun, helal rızık için çalıştıktan sonra tevekkül edilmesi gerektiğini düşündüğü ve tevekkül ediyor görüntüsü vererek çalışmayı terk edip dilencilik yapılmasına karşı çıktığı söylenebilir.¹⁰⁴ “Mü’minin çalışmaktan geri durması, dilencilikte aşırıya gitmesidir.” şeklindeki sözünde de bu durum açıkça ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Hamdûn’a göre zühd kişinin elinde mevcut olandan ziyade, Allah’ın teminatında olana güvenmesi ve kalbinin huzur ve sükûnet içinde olmasıdır.¹⁰⁶ Hamdûn’a göre bu bilince sahip olan kişi, dünyaya değer vermez, dünyayı ve dünya ehli kimseleri gözünde büyütmez. Hatta o, kendisinden nasihat isteyen talebesi Abdullah b. Münâzil’e “Gücün yettiği müddetçe dünyevî bir şeye kızmamaya gayret et!” diyerek dünya işlerinin değersizliğini vurgular.¹⁰⁷ Ona göre ihvan arasında ülfetin kalkması da dünya sevgisinden dolayıdır.¹⁰⁸ O, fânî dünya için süslenen; kendisine faydası ve zararı olmayan birine karşı tezellül eden birinden daha aşağı kimse olmadığını söyler.¹⁰⁹ Hamdûn’a göre bir kimsenin dünya meşgaleleri, onu âhiret için çalışmaktan alıkoyuyorsa; ya dünyada veya âhirette mutlaka hor ve hakir düşecektir.¹¹⁰ Zaten kişiye yetecek miktardaki gıda fazla zahmete girmeden, meşakkat çekmeden ona gelecektir. İnsanların çektiği zahmetler, kifayet miktarından fazlasını talep etmelerinden kaynaklanmaktadır.¹¹¹ Hamdûn’un dünya

¹⁰² Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *er-Risâletü’l-melâmiyye (el-Melâmetiyye ve’s-süfiyye ve ehlü’l-fütüvve içinde)*, nşr. Ebü’l-Alâ Afifi, Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, 1364/1945, 94.

¹⁰³ Melâmîler, tasavvufi yaşantılarını sosyal bir yapı olan fütüvvet maskesiyle saklamışlardır. Bundan hareketle Melâmî şeyh ve müritlerin çoğu mesleklerini ifade eden lakaplarla anılagelmiştir. Çalışmamıza konu olan Hamdûn’un Kassâr (ağartıcı) lakabı başta olmak üzere Haddâd (demirci), Hayyât (terzi) ve Haccâm (hacamatçı) gibi lakaplar buna örnek olarak verilebilir. Sara Sviri, “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmîzi”, çev. Salih Çift, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4/11 (2003), 461.

¹⁰⁴ Ulupınar, “Hamdûn Kassâr’ın Tasavvuf Anlayışı”, 78.

¹⁰⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 127.

¹⁰⁶ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 439.

¹⁰⁷ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 126, 128; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 10/231; İbnü’l-Mülakkın, *Tabakâtü’l-evliyâ*, 359.

¹⁰⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 125.

¹⁰⁹ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 10/231; Münâvî, *Kevâkibü’d-dürriyye*, 1/394.

¹¹⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 127; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 439; Münâvî, *Kevâkibü’d-dürriyye*, 1/395.

¹¹¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 127; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 10/231; İbnü’l-Cevzi, *Sıfatü’s-safve*, 4/122; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; Münâvî, *Kevâkibü’d-dürriyye*, 1/394.

hakkındaki bu anlayışı onun cömertlik ve cimrililiğe bakışında da görünmektedir. O, “Cömertlikten başka güzel huy, cimrilikten başka çirkin bir huy bilmiyorum.” ve “Bir mülkü bulduğuna kani olan cimridir.”¹¹² der. Zaten dünyaya bakışı Hamdûn gibi olan ve dünyaya değer vermeyen kişi, kendisini herhangi bir şeyin sahibi olarak görmeyecek ve elinde bulunanı paylaşmayı bilerek cömertlik vasfına haiz olacaktır.

Dünya sevgisinin tehlikelerine ısrarla dikkat çeken Hamdûn, söz konusu kendisi olunca nefsini temize çıkarmamış ve kendisini dünyaya meyilli biri diye nitelemiştir. Bu konuda Hücûvîrî'nin Hamdûn hakkında aktardığı şöyle bir rivayet vardır: “İlimdeki şanı büyüyünce, Nişâbur'un imamları ve büyükleri geldiler ve ona şöyle dediler: ‘Sözlerinin gönüllere faydalı olması için minbere çıkman ve halka nasihat etmen gerek.’ (O,) ‘Konuşmam câiz değildir.’ dedi. ‘Niçin?’ diye sordular. ‘Çünkü’ dedi, ‘benim gönlüm dünyaya ve dünya mevkiine bağlı. Onun için sözüm faydalı olmaz, gönüllere tesir etmez. Gönüllere tesir etmeyen söz söylemek, ya ilmi hafife almak veya şeriatla alay etmek olur. Söz söylemek ve konuşmak, sadece susmasında din için zarar olan kişilere müsellemdir, onların konuşmalarında mahzur yoktur. Çünkü böyle birisi konuşunca zarar ortadan kalkmış olur.”¹¹³

Kibir hususunda kişinin azami derecede dikkatli olması gerektiğini düşünen Hamdûn, kendisine bir mesele hakkında soru soran Ebû'l-Kâsım Münâdî'ye şöyle cevap verir: “Senin bu sorunda bir kuvvet ve izzet-i nefis görüyorum. Zannediyor musun ki sen hakkında soru sorduğun bu hale ulaşmışsın! Tevazu, fakr, tazarru ve iltica yolu neredel! Bana göre bir kişi, kendi nefsinin Firavun'un nefsinden daha iyi olduğunu zannederse, kibrini izhar etmiş olur.”¹¹⁴ Burada soru soruyorken bile kişinin kibrini izhar edebileceğini nazara vererek, kibrin gizli açık her türlüşünden korunmanın gerektiğini vurgular. Hamdûn, “Çok zeki olmak kibri miras bırakır.”¹¹⁵ ve “Zekânın sonu şımarıklıktır. Bu yüzden şeyhler, fazla zeki olan kişileri bu yoldan uzak

¹¹² Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 438.

¹¹³ Hücûvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190. Attâr da aynı rivayeti benzer bir şekilde aktarmıştır. Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 437. Bu minvaldeki bir sözünü İbnü'l-Mülakkın da zikreder. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 359.

¹¹⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 125; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231. Bazı kaynaklarda sözün sadece son cümlesi müstakil olarak zikredilmiştir. Bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

¹¹⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 128.

tutmuşlardır.”¹¹⁶ diyerek zekâ ile öne çıkmanın kibre sebep olmak suretiyle tehlikeli olabileceğini belirtir. Kibrin yol açacağı tehlikenin farkında olan Hamdûn, bundan dolayı kibre kapı aralayacak durumlardan kaçınmıştır. Nitekim kendisine yapılan vaizlik tekliflerini, kalabalık gruplara hitap etmenin kişiyi kibre sevk edebileceği gerekçesiyle geri çevirmiştir.¹¹⁷

Hamdûn’a göre kişinin isteklerini Hak’tan başkasına arz etmesi, tevekkülle çelişen bir durumdur. O, buradan hareketle “Yaratılmış birinin başka bir yaratılmıştan yardım istemesi, hapisteki birinin hapisteki birinden yardım istemesi gibidir.”¹¹⁸ diyerek insanlardan herhangi bir şey istenmemesi gerektiğini vurgular. Yine o, kendisine fayda da zarar da veremeyecek olan kimselerden yardım bekleyenleri de “en aşağı varlık” diye niteler.¹¹⁹ Ayrıca başa gelen musibetlere karşı kişinin sabırlı olup isyan etmemesi gerektiğini düşünür ve “musibet karşısında, ancak Hak Teâlâ’yı itham eden bir kimse yakınr.”¹²⁰ sözüyle şikayetin Müslüman’a yakışmayacağını belirtir.

Hamdûn’a göre kişi, Rabbinin emrinden yüz çevirip nefsinin arzularına tâbi oluyorsa bu durum, onun gaflette olduğunun alametidir.¹²¹ Kişi, bu gafletten kurtulabilmek için öncelikle sâlih insanlarla arkadaşlık etmeli, onlardan ayrılmamalı ve böylece onların bereketlerinden istifade etmelidir.¹²² Hamdûn’un şöyle bir nasihatı vardır: “Kimde hayır namına bir özellik görürsen ondan ayrılma. Çünkü onun bereketi sana da ulaşır.”¹²³ Ona göre kişi nefsinin ayıp ve kusurlarını bilmelidir. Aksi takdirde mahcub (perdelenmiş/engellenmiş) olacak ve çeşitli nimetlerden mahrum kalacaktır.¹²⁴ Hamdûn bu hususa başka bir sözünde “Sizden biri yapabilirse kendi eksik ve kusurunu görmezden gelmesin, kusurlarına kör olmasın!”¹²⁵ demek suretiyle de dikkat çeker.

¹¹⁶ Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 439.

¹¹⁷ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 190.

¹¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 126.

¹¹⁹ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 10/231.

¹²⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, 10/231; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 439; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/394.

¹²¹ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128.

¹²² Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; Herevî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 105;

¹²³ Herevî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 105; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; İbnü’l-Mülakkın, *Tabakâtü’l-evliyâ*, 359; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/395.

¹²⁴ Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/395.

¹²⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-süfiyye*, 128; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 4/123; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/395.

Hamdûn'un kendisinden önce yaşamış olan selef âlimlerine olan saygısı da dikkate değerdir. Sözü tesir edebilmesi için ilk olarak söz sahibinin ihlâslı olması ve dünyevî bir gaye taşımaması gerektiğini düşünen Hamdûn, bunu başarabildikleri için selef âlim ve sûfilerinin sözlerinin etkili olduğunu söyler. Bu hususta "Selefin sözü niçin kalpler için daha faydalıdır?" sorusuna şu cevabı verir: "Çünkü onlar İslam'ın izzeti, nefsin kurtuluşu ve Hakk'ın rızası için konuşmuşlardır. Biz ise nefsin izzeti, dünyayı kazanma maksadı ve halkın kabulü için konuşuyoruz."¹²⁶ Hücvîrî bu rivayeti aktarırken Hamdûn'un cevabını daha detaylı ve uzun olarak zikreder. Buna göre selefin sözlerinin daha etkili oluşunu onların Allah rızası için ve O'nun muradına uygun söz sarf etmelerine bağlayan Hamdûn, nefsi için söz söyleyenlerin sözlerinde bir bayağılık ve aşağılık bulunduğunu, bu tür sözleri söylemektense susmanın daha hayırlı olacağını ifade eder. Hücvîrî, Hamdûn'un bu iki sözü ile aslında soru soranları başından savmak istediğini, çünkü mevki ve şöhret peşinde olmadığını ve bu yüzden şöhreti celbedecek konuşmalardan kaçındığını belirtir.¹²⁷

Başka bir sözünde de kişinin dinî yaşantısında selefe bakarak onlardan nasıl geri kaldığını anlayabileceğini şöyle belirtir: "Selefin yaşamına bakan kendi kusurunu bilir ve erlerin derecelerinin gerisinde kaldığını anlar."¹²⁸ Hamdûn'un selef hakkındaki bu sözleri döneminin âlim ve sûfilerine bir tepki olarak da okunabilir. Yine gerçek âlimleri tanıttığı sözü de bu bağlamda değerlendirilebilir. "Âlimler kimlerdir?" sorusuna şu şekilde cevap verir: "İlimleriyle amel edenler; kendi görüşlerini eleştirenler; selefin yolunu takip edenler; Kitab ve sünnete uyanlardır. Onların elbiseleri huşû, ziynetleri verâ, takıları haşyet, sözleri Allah'ı zikir, ma'rûfu emretme ya da münkeri nehyetmektir. Sustuklarında Allah'ın nimetlerini tefekkür ederler. İnsanlara çokça nasihat eder, onların ayıplarını örterler. İnsanların dünyaya bağlanmayıp âhirete yönelmelerini sağlamak için çalışırlar."¹²⁹ Bu tanımdaki ilmi amele dönüştürme, selefi takip etme, Kitab ve sünnete tam riayet, huşû, takva, zikir, tefekkür, dünyaya meyletmeme gibi hususlara vurgu, hem Hamdûn'un düşüncesindeki ideal âlim/sûfi

¹²⁶ İsfahâni, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 4/122; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 437; Şa'râni, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

¹²⁷ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 190.

¹²⁸ Herevî, *Tabakâtü's-süfiyye*, 104-105; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 116; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 438; Şa'râni, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/394.

¹²⁹ İsfahâni, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/231.

profilini yansıtmaması hem de dönemin âlim ve sûfilerine bir tenkit olarak anlaşılabilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Hamdûn, insanın dostluk kuracağı kimseleri dikkatli seçmesi gerektiğini şu sözlerle belirtir: “Sûfilerle yoldaş olunuz. Çünkü onlar yapılan kötü hareketler için birçok te’vil ve mazeret bulurlar.”¹³⁰ Attâr ve Şa’rânî, bu sözün devamını şöyle zikrederler: “Güzel bir şeyin yanlarında fazla bir değeri olmadığından bir iyi davranıştan dolayı sana büyük değer verip hataya düşmene sebep olmazlar.”¹³¹ Buna göre kişi, hem arkadaşlarında gördüğü yanlış hareketler yüzünden hemen onları yadırgamamalı ve hüsnü zanla hareket ederek olabildiğince iyiye yormalı; hem de etrafındakiler bir iyilik yaptığı zaman onları aşırı derecede övüp kibir veya ucbe düşmelerine sebep olmaktan kaçınmalıdır.

Hücvîrî’nin aktardığına göre hal ve makamları derecelendirme konusunda bazı sûfilerden farklı düşünen Hamdûn, huzurun gaybetten üstün olduğunu kabul ederek bu hususta Hâris el-Muhâsibî (v. 243/857), Ebû Hafs el-Haddâd, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Cüneyd-i Bağdâdî ve ile aynı safta yer almış; gaybeti üstün gören Semnûn Muhib (v. 298/911 [?]), Hallâc (v. 309/922), İbn Atâ (v. 309/922) ve Ebû Bekir eş-Şiblî’den (v. 334/946) ayrılmıştır.¹³² Yine Hücvîrî’den edindiğimiz bilgiye göre Hamdûn’un bazı sûfilerden farklı düşündüğü diğer bir konu da velîlerin mahfuz oluşlarıyla ilgili meseledir. Ebü’l-Hüseyn en-Nûrî (v. 295/908), Cüneyd ve Hakîm et-Tirmîzî’nin de aralarında bulunduğu bazı sûfiler, velîlerin günah işlemekten değil, küfür ve şirkten mahfuz olduklarını kabul ederken Hamdûn’un da aralarında olduğu Sehl et-Tüsterî ve Ebû Süleymân ed-Dârânî (v. 215/830 gibi muamele ve mücâhedeyi esas alan bazı sûfiler, velâyette taate devam etmenin şart olduğunu, aksi halde işlenen günahların velîyi velâyet makamından düşüreceğini kabul etmişlerdir.¹³³

Sonuç

Horasan’da Melâmîliğin ilk temsilcilerinden olan ve o bölgede bu mezhebin yayılmasını sağlayan Hamdûn el-Kassâr, başta Sülemî’nin *Tabakâtü’s-sûfiyye*’si olmak üzere öne çıkan birçok sûfî tabakâtında

¹³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 368; Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; Şa’rânî, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 121; Münâvî, *Kevâkibü’l-dürriyye*, 1/395.

¹³¹ Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 438; Şa’rânî, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 121.

¹³² Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 312.

¹³³ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 286.

zikredilmiştir. Çalışmamıza konu olan on bir eserde hayatına dair çok az bilgiler yer almakta olup genellikle tam adı, künyesi, sohbetlerinde bulunduğu birkaç isim, Melâmîliği, Süfyân es-Sevrî'nin mezhebinden oluşu ve vefat tarihi bilgileri verilmiştir. İlmî hayatına dair pek bilgi bulunmayan Hamdûn'un bir hadis rivayet ettiği bilinmektedir.

Hamdûn el-Kassâr özelinde incelemeye tâbi tuttuğumuz on bir sûfî tabakâtından elde ettiğimiz bazı sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

◆ Sûfî tabakâtında Hamdûn'un biyografik bilgilerinden ziyade düşünce ve meşrebini yansıtan söz ve eylemlerine yer verilmiştir. Bu durum Hamdûn hakkında aktarılacak bilgilere ulaşamadığından kaynaklanmıştır diye düşünülebilir. Ancak kanaatimizce asıl neden bu değildir. Sûfî tabakâtını diğer alanlarda yazılan tabakât eserlerinden ayıran yapısıyla yakından ilişkili olan bir vakıa Hamdûn özelinde de karşımıza çıkmaktadır. Buna göre denilebilir ki sûfî tabakât müelliflerinin asıl gayeleri ele aldıkları şahısların hayat hikâyelerini aktarmak değil; onların zühd ve tasavvufa dair görüşlerini, fiillerini ve meşreplerini ifade etmektir.

◆ Hamdûn'dan aktarılan sözlerin sayısı kırk civarındadır. En çok aktarımda bulunan müellif, otuz beş söz ile Attâr; en az aktaran ise üç sözle Câmî'dir. Sonraki eserlerde geçen sözlerin çoğunu teşkil eden otuz bir tanesi Sülemî'nin eserinde yer almaktadır. Böylece Sülemî'nin *Tabakât*'ının sonraki tabakât eserlerine büyük ölçüde kaynaklık teşkil ettiği Hamdûn özelinde açıkça görülmektedir.

◆ Hamdûn'a nisbet edilerek aktarılan söz ve rivayetlere bakıldığında genellikle melâmet, fütüvvet, zühd, takva, tevekkül, sabır, tevazu, cömertlik, selef hürmet, dünya sevgisinden kalbi arındırma, nefsinin tebrie etmeme, nefse muhalefet etme ve kibirden sakınma gibi konular karşımıza çıkmaktadır.

◆ Hamdûn'un melâmet anlayışında –o dönemde kimilerince melâmetle ilişkilendirilen- şer'î hükümlere gereken önemi göstermeme şeklinde bir tavır söz konusu olmayıp aksine Kitap ve sünnete tam bağlılık ve takvaya azamî riayet esastır.

◆ Yakın zamanda yapılmış olan sınırlı sayıdaki çalışmada Hamdûn genellikle melâmet ve fütüvvet anlayışı bağlamında ele alınmış, bazı çalışmalarda ise bu bir eksiklik olarak görülerek diğer görüşleri de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kanaatimizce de onun melâmet

anlayışını öne çıkarıp -asında yine melâmet anlayışıyla uyumlu olan ve hatta daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan- diğer konulardaki söz ve düşüncelerinin de gereken ilgiyi görmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yapılacak olan yeni çalışmalarla Hamdûn ve takipçilerinin melâmet anlayışları daha iyi anlaşılacak, bu anlayışın onların düşünce ve yaşamlarında nasıl tezahür ettiği ortaya konabilecektir.

Kaynakça

- Afîfî, Ebû'l-Alâ, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Attâr, Feridüddîn, *Tezkîrâtü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin, *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahmân, *Evliya Menkıbeleri: Nefahâtü'l-Üns*, çev-şerh. Lamîî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahmân, *Nefehâtü'l-üns min hadarati'l-kuds*, thk. Mahmud Âbidî, Tahran: İntişârât-ı İttılaât, 1382/1962.
- Eraslan, Soner, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtü's-Süfiyye'si*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- Hartmann, Richard, "Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", çev. K.öprülüzâde Ahmed Cemâl, *Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, (Nisan-Mayıs 1340/1924), 277-322.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensâri, *Tabakâtü's-Süfiyye*, thk. Abdülhay Habîbî, Hüseyin Âhî, İntişârât-ı Furûğî, 1342/1923.
- Hücvîrî, Ali b. Osman, *Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2018.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *Sıfatü's-safve*, thk. Mahmûd Fâhûrî, 4 Cilt, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 3. Basım, 1985.
- İbnü'l-Mülâkkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısri, *Tabakâtü'l-evliyâ*, thk. Nureddîn Şerîbe, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2. Basım, 1994.
- İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 10 Cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1996.

- Kara, Mustafa, "Hamdün el-Kassâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kara, Mustafa, "Melametiyye", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, (1987), 561-598.
- Kılıç, Hamza, *Melâmetin Temel İlkeleri ve Günümüzde Melâmet*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Kuşeyri, Abdülkerim, *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 10. Basım, 2019.
- Münâvî, Abdürraûf, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's-süfiyye*, thk. Abdülhamid Sâlih Himdân, 4 Cilt, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, t.y.
- Öztürk, Ergün, *Bir Öze Dönüş Hareketi: Tasavvuf Tarihinde Sülemî ve Melâmetîlik*, Konya: Çimke Yayınları, 2016.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. İzzidîn, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, 29 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *er-Risâletü'l-melâmiyye (el-Melâmetiyye ve's-süfiyye ve ehlü'l-fütüvve içinde)*, nşr. Ebü'l-Alâ Afifi, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1364/1945.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1986.
- Sviri, Sara, "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî", çev. Salih Çift, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 445-468.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ el-müsemmâti bi levâkhi'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr*, thk. Halil el-Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, 5 Cilt, Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Türer, Osman, "Melâmîliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, (Aralık 1985), 25-51.
- Uludağ, Süleyman, "Giriş", *Tezkiretü'l-evliyâ*, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Uludağ, Süleyman, Kara, Mustafa, "Takdim", *Evliya Menkıbeleri: Nefahâtü'l-Üns*, çev-şerh. Lâmiî Çelebi, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Ulupınar, Hamide, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdün Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2017), 67-80.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, 5 Cilt, İstanbul: Kitabevi, 3. Basım, 2015.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 53 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992.